

Z kroniki naukowej

SESJA NAUKOWA

„60-LECIE ZWIĄZKU POLAKÓW W NIEMCZECH, 1922 - 1982”
(POZNAŃ, 27 - 28 STYCZNIA 1983 ROKU)

W dniach 27 i 28 stycznia 1983 roku odbyła się w Poznaniu sesja naukowa poświęcona „60-leciu Związku Polaków w Niemczech, 1922 - 1982”. Poznański Zakład Badań nad Polonią Zagraniczną PAN, przy udziale Towarzystwa Łączności z Polonią Zagraniczną „POLONIA” w Warszawie, podjął myśl przygotowania sesji dla podsumowania obecnego etapu badań, a zarazem uczczenia jubileuszu Związku Polaków w Niemczech. Zakład poświęca wiele uwagi dziejom wychodźstwa polskiego do Niemiec i współczesnej Polonii w RFN, stąd też zainteresowanie działalnością ZPwN, ożywione kontakty i współpraca z nim. Wspomnijmy tutaj, iż w Zakładzie przygotowana została do druku monografia Związku (A. Poniałowska, S. Liman, I. Krężałek, *Związek Polaków w Niemczech, 1922 - 1982*. Red. naukowy: J. Marczewski), powstała z inicjatywy Zarządu Głównego ZPwN. Zorganizowanie tej sesji, będącej jednym z najważniejszych akcentów uroczystości rocznicowych właśnie w Poznaniu, daje wyraz trwałym kontaktom Wielkopolski i jej stolicy z Polonią niemiecką.

Miejscem spotkania uczestników sesji był Pałac Działyńskich: w Sali Czerwonej toczyły się obrady, w hallu zaś prezentowano wystawę dokumentów i pamiątek z działalności ZPwN (scenariusz ekspozycji: mgr Andrzej Lipski). Udział wzięli zarówno naukowcy-badacze zagadnień polonijnych i niemocznawczych, jak też dawni i obecni działacze Związku — tak z kraju, jak i z zagranicy. Ogółem liczba uczestników przekroczyła sto osób. Międzynarodowego charakteru nadawał spotkaniu udział gości z RFN i Berlina Zachodniego oraz NRD; obecna była delegacja ZPwN z prezesem Zarządu Głównego w Bochum ks. Edmundem Foryckim i wiceprezesem p. Marią Stefańską; Oddział ZPwN w Berlinie Zachodnim reprezentował jego prezes p. Zygmunt Wesołowski.

Reprezentowane były ośrodki naukowe i instytucje z całej Polski, m. in.: Instytut Badań Polonijnych Uniwersytetu Jagiellońskiego (Kraków), Zakład Duszpasterstwa i Migracji Polonijnej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (Lublin), Polonijne Centrum Kulturalno-Oświatowe Uniwersytetu im. Marii Curie-Skłodowskiej (Lublin), Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego (Olsztyn), Instytut Śląski (Opole), Instytut Historii PAN (Warszawa), Uniwersytety we Wrocławiu i Toruniu, Wyższe Szkoły Pedagogiczne w Zielonej Górze i Opolu, Pracownia Badań Polonijnej Kultury Fizycznej Akademii Wychowania Fizycznego (Gorzów Wlkp.), Polski Instytut Spraw Międzynarodowych i Wydział d/s. Polonii Ministerstwa Spraw Zagranicznych (Warszawa), muzea: Narodowe we Wrocławiu oraz Warmii i Mazur w Olsztynie; spośród placówek poznańskich w sesji uczestniczyły: Instytut Zachodni, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Towarzystwo Chryśtusowe dla Polonii Zagranicznej.

Z grona zasłużonych dla pracy Związku, aktywnych uczestników wydarzeń sprzed lat, obecnie zamieszkałych w Polsce, przybyli m. in. Eleonora Bednarkie-

wicz-Stejakowska, Leon Horst i Jan Kocik (Złotów), Otylia Grot (Olsztyn), Henryk Jaroszyk (Koszalin), Witold Kmiecik (Szczecin), Wiesław Sauter (Nowa Sól), Paweł Gajdzik (Kraków), Jan Wierziński (Warszawa), z Poznania Ludomir Kapczyński, Jadwiga Mosanz, Antoni Nowak, Edmund Rydziński, M. Skudłowski, Alojzy Wrzeciono i in. Wielu zaproszonym nie pozwoliły na przybycie zły stan zdrowia i podeszły wiek. Nadesłali oni życzenia owocnych obrad odezysane zebranych; m. in. list p. Marii Zientary-Malewskiej (Olsztyn) jest szczególnym dokumentem Jej oddania pracy oświatowej i literackiej dla polskości od zarania ZPwN, list p. Wilhelma Poloczka (Frankfurt n/Menem) zawiera wiele refleksji nad polskim losem w Niemczech.

Uroczystą oprawę sesji uświetnił ponadto występ Chóru Mieszanego im. Stanisława Moniuszki (założonego w Poznaniu przed 60 laty przez reemigrantów z Niemiec). Zespół pod dyr. doc. A. Grochowalskiego wykonał pieśni polskich kompozytorów, kończąc koncert „Hymnem Rodła”.

W części oficjalnej ze strony organizatorów otwarcia sesji dokonali: doc. Barbara Szydłowska-Ceglowa, kierownik Zakładu Badań nad Polonią Zagraniczną PAN w Poznaniu oraz Zbigniew Tomkowski z-ca Sekretarza Generalnego Towarzystwa Łączności z Polonią Zagraniczną „POLONIA” w Warszawie. W imieniu władz ZPwN przemawiał prezes Zarządu Głównego ks. Edmund Forycki, podkreślając w swym wystąpieniu wierność organizacji ideałom jej założycieli, Prawdom Polaków spod znaku Rodła i ich przywiązanie do Ojczyzny.

Program części naukowej obejmował siedem referatów, komunikaty i dyskusję; łącznie w trakcie obrad głos zabrało 25 mówców. Obradom przewodniczyli kolejno profesorowie: Lech Trzeciakowski i Witold Jakóbczyk (Poznań) oraz Andrzej Brożek (Kraków).

Historię ZPwN można zamknąć w trzech okresach; pierwszy obejmuje lata międzywojenne, od powstania Związku (27 sierpnia 1922 r.) i jego zarejestrowania (3 grudnia 1922 r.) do delegalizacji (7 września 1939 r.); drugi przypada na lata II wojny światowej; natomiast okres trzeci związany jest z powojenną reaktywacją Związku i jego działalnością do czasów współczesnych. Tak wyróżnionym okresem przyporządkowano trzy referaty sesji: dr Anny Poniatowskiej (Poznań), *Historyczno-polityczne aspekty działalności ZPwN w latach 1922 - 39*; doc. Mirosława Cygańskiego (Łódź), *Hitlerowskie prześladowania przywódców i aktywu ZPwN w latach 1939 - 45* oraz dra Stefana Limana (Poznań), *ZPwN i jego znaczenie w polonijnej społeczności RFN*.

Dr Poniatowska przypomniała cele Związku, jakimi były zdobycie dla ludności polskiej w Niemczech pełnych praw mniejszości narodowej i obrona jej interesów we wszystkich dziedzinach życia społecznego, oraz zwróciła uwagę, że organizację tę stworzyli ludzie, których świadomość narodowa została ukształtowana w czasie zaborów, kiedy trzeba było godzić lojalność wobec władzy pruskiej i wierność Polsce. Głównym kierunkiem działania Związku była oświata. Ponadto organizacja ta pracowała w dziedzinie gospodarczej, religijnej, sportowej itp. Jedną z tez referatu było, iż politykę germanizacji Polaków prowadziła zarówno Republika Weimarska, jak III Rzesza. Działalność ZPwN w latach poprzedzających II wojnę światową skutecznie wspierało państwo polskie. Kongres Polaków w Berlinie w 1938 r. miał duże znaczenie moralne, uchwalając m. in. pięć Prawd Polaków w Niemczech.

Doc. Cygański przedstawił wiele nowych, nie znanych faktów o losach działaczy i aktywu związkowego w latach 1939 - 45. Wykazał, że od początku 1939 r. wzrastały prześladowania Polaków i ich organizacji na terenie wschod-

niego pogranicza niemieckiego — najpierw prowokacje, odmowy zezwoleń na zebrania organizacyjne, potem rozbijanie zebrań i nabożeństw oraz wysiedlanie i niszczenie mienia polskiego. Wysiedlano i wywłaszczano zwłaszcza aktywistów ZPwN. Z początkiem września 1939 r. aresztowano i deportowano do obozów koncentracyjnych większość przywódców i aktywistów Związku.

W ujęciu dra Limana historia ZPwN po II wojnie światowej to przede wszystkim kwestie reaktywacji Związku oraz rozłamu wśród jego działaczy; referent starał się odpowiedzieć na pytanie: czy ZPwN nadal przewodzi polskim organizacjom w RFN i Berlinie Zachodnim. Omówiono fakty związane z reaktywizacją — w szczególności trudne powojenne warunki pracy. Formalne zarejestrowanie i uznanie Związku za prawowitego sukcesora przedwojennego ZPwN nastąpiło w 1950 r., zaś w roku następnym wyłoniono pierwsze powojenne jego władze. Dr Liman wiele miejsca poświęcił rozłamowi, którego podstawą były różnice postaw wobec reemigracji do Polski i stosunku do rządu w Warszawie. Od 1952 r. dzieje ZPwN przeplatają się z dziejami „frakcyjnej” organizacji Związku Polaków „Zgoda”. Referent zarysował pierwsze próby zbliżenia i ugody między tymi dwoma organizacjami w latach 1958-59 oraz dalsze wysiłki ZPwN zmierzające do konsolidacji polonijnego ruchu społecznego w RFN w latach 1970-75. We wnioskach referent zauważył, iż mimo społecznego uznania, Związek boryka się aktualnie z trudnościami (np. niewielki napływ młodzieży).

Dwa referaty — prof. Christopha Klessmanna (Bielefeld), *Entstehung und Tätigkeit des Polenbundes im Ruhrgebiet* oraz prof. Klaus J. Badego (Erlangen), *Die polnische Ost? West-Wanderung in Preussen vor dem Ersten Weltkrieg als „interne“ Auswanderung* omówiły sytuację w Niemczech, poprzedzającą i towarzyszącą powstawaniu i kształtowaniu się ZPwN. Prof. Klessmann podkreślił, iż powstały w 1894 r. w Bochum Związek Polaków w Niemczech — poprzednik ZPwN, chociaż nie odegrał większej roli, to jednak był pierwszą próbą stworzenia naczelnej organizacji dla polskich wychodźców. Wraz z „Wiarusem Polskim” przejął on zadanie kształtowania świadomości narodowej i rozwoju oświaty mniejszości polskiej w Zagłębiu Ruhry. Nie powiodły się jednak próby stworzenia ogólnej organizacji polskiej.

Prof. Bade poruszył problem napływu do Prus obcej siły roboczej, przede wszystkim Polaków. W obawie przed „polonizacją” wschodnich terenów Prus, rząd pruski stworzył ochronny system przepisów prawnych. W 1890 r. wprowadzono przepis o sezonowym zatrudnieniu obcokrajowców — byli to przede wszystkim Polacy — ekonomicznie potrzebnych, ale politycznie niebezpiecznych; mieli oni obowiązki na okres zimy wrócić do swych stałych miejsc zamieszkania. Emigracja Polaków z zaboru pruskiego na zachód, traktowana jako wewnętrzne ruchy migracyjne, nasiloną była na niektórych terenach państwa. Wskutek tego można mówić o polskich obszarach osadniczych oraz charakterystycznych zakresach zarobkowania. Rozpatrując migrację polską i tworzenie się kolonii polskich, prof. Bade przypomniał ogólnejsze prawidłowości migracyjne. Kolonie imigranckie odgrywały rolę „śluzy” między społeczeństwem macierzystym a imigracyjnym, pozwalały łagodzić różnice socjokulturowe. Rola ich była tym większa, im większe były te różnice. Prof. Bade problem ten omówił w kontekście polskiego wychodźstwa do Zagłębia Ruhry, gdzie powstały polskie kolonie górnicze, a co za tym idzie polskie związki i organizacje. Losy Polaków w Zagłębiu Ruhry wskazują, że ich życie społeczne nie odbiegało od ogólnych prawideł.

Udział duchowieństwa w działalności ZPwN to temat referatu ks. dra Anstazego Nadolnego (Pelplin). Jakkolwiek księża stanowili wśród członków

Związku procentowo niewielką grupę, to jednak ich ogromny wkład w pracę organizacji, wielkie uznanie i autorytet zasługują na szczególne podkreślenie. Referent poświęcił uwagę spełnianiu przez duchowieństwo kierowniczej roli tak we władzach naczelnych (trzech prezesów Związku), jak też terenowych: prezesi I, IV i V Dzielnicy, prezesi towarzystw szkolnych, gospodarczych, oświatowych i innych organizacji organicznie powiązanych z ZPwN. Ks. Nadolny szczególnie uwypuklił zasługi najwybitniejszego przywódcy, obdarzonego mianem Patrona ks. Bolesława Domańskiego — prezesa ZPwN (1936 - 39), organizatora i prezesa Dzielnicy V. W Radzie Naczelnej zasiadali ponadto prezesi dzielnic, księża W. Osiński (IV), C. Klimas i K. Koziołek (I). Kierownicze stanowiska w centrali i w organizacjach poszczególnych dzielnic sprawowali m. in. księża J. Styp-Rekowski, W. Barczewski, R. Bilitewski, K. Langwald, W. Demski, M. Grochowski, A. Sobierajczyk, W. Paszki, R. Pluta-Prądyński. Po II wojnie światowej zasłużyli się księża prezesi: J. Styp-Rekowski (1964 - 69) i E. Forycki (od 1970). Współpracę z ZPwN podjęło około 30 księży (w 1980 r.) pracujących w duszparsterstwie Polonii niemieckiej.

Prof. Lothar Elsner (Rostock) w referacie pt. *Zur Lage der polnischen Arbeitskräfte in Deutschland in den 20-er Jahren und zur Haltung der Arbeiterparteien (KPD, SPD) gegenüber den polnischen Arbeitern* wskazał, że niemiecki ruch robotniczy musiał ustosunkować się do takich kwestii, jak bezrobocie a imigracja oraz antagonizmów narodowościowych. Główną tezą wystąpienia było, iż najlepsze siły tego ruchu robotniczego starały się godzić zasady internacjonalizmu z interesami narodowymi.

W komunikatach podjęto wiele zagadnień istotnych dla całego okresu istnienia ZPwN. Dr. H. Chałupczak (Lublin) omówił ostateczne ukształtowanie w okresie od stycznia do czerwca 1923 r. założeń organizacyjnych i programowych Związku Polskich Towarzystw Szkolnych w Niemczech, który przyczynił się do wywalczenia praw szkolnych i efektywnego ich wykorzystania. Na temat ważnego kierunku działalności organizatorskiej ZPwN w latach międzywojennych mówił doc. J. Byczkowski (Opole), podkreślając zasługi Związku w zakresie współdziałania mniejszości narodowych w Niemczech w walce o swe prawa wobec poczynań władz niemieckich. Z tą kwestią łączyły się tematycznie komunikaty historyków z Rostocku: prof. J. Kalischa nt. postawy ZPwN wobec niemiecko-polskiej deklaracji mniejszościowej z 1937 r. oraz dr M. Rothbartha o roli ZPwN w obradach Kongresu Mniejszości Narodowych Europy w Genewie. Podkreślono ponadto, że w historiografii NRD brak jest oddzielnych opracowań na temat ZPwN. O wydawnictwach nieperiodycznych (ok. 55 książek, broszur, publikacji memoriałowych, zeszyty Leksykonu Polactwa w Niemczech) informował komunikat dra W. Chojnackiego (Poznań). Wskazał on na szczególną trudność w zidentyfikowaniu tych druków wydanych w Niemczech w latach 1933 - 1939, gdyż dla Polaków w Niemczech okres konspiracji wydawniczej zaczął się już w 1933 r. Komunikat na temat postępowania władz hitlerowskich wobec polskich organizacji w Niemczech po 1933 r. przedstawił dr J. Lehmann (Rostock). Najnowszą problematykę polonijną poruszył doc. J. Korbel (Opole), omawiając badania nad szczególnie liczną grupą emigrantów z woj. opolskiego do RFN w latach 1976 - 1979. Wyniki badań dowodzą instrumentalnego traktowania przez emigrujących kwestii narodowości, przy czym deklarowanie przez nich narodowości niemieckiej jest subiektywnym, nie zweryfikowanym obiektywnymi kryteriami przynależności narodowej, oświadczeniem woli.

W dyskusji głos zabierali zarówno naukowcy, jak i działacze Związku. Historii Polaków w Niemczech oraz działalności ZPwN dotyczyły m. in. wypowiedzi prof. W. Jakóbczyka (Poznań), J. Kocika (Złotów) oraz dr K. Murzynowskiej (Warszawa). Prof. Jakóbczyk mówił o postępie cywilizacyjnym na ziemiach polskich i zmieniającym się stanie świadomości polskich wychodźców do Niemiec. ZPwN powstał w nadzwyczaj trudnych warunkach, o czym mówił p. Kocik; klęska Prus w I wojnie światowej oraz trudności społeczno-polityczne i gospodarcze na ziemiach niemieckich nie przeszkadzały władzom niemieckim prowadzić polityki antypolskiej. Powstanie Związku oznaczało zjednoczenie i ukierunkowanie sił w obronie interesów Polaków. Obrona taka była koniecznością, gdyż wobec mniejszości polskiej nie tylko stosowano naciski ekonomiczne i prawne, lecz również łamano prawo. Dr Murzynowska podkreśliła specyfikę polskiej emigracji do Niemiec i warunków pracy w Westfalii przed I wojną światową. Prof. Jakóbczyk wskazał na zasługi księży polskich w organizowaniu się Polaków na terenie Niemiec. O znanych przypadkach występowania duchownych niemieckich w obronie Polaków oraz naciskach władz na duchowieństwo niemieckie mówił dr L. Smółka (Wrocław).

Przedmiotem dyskusji były również sprawy kontrowersyjne. Jedną z nich była kwestia rozłamu wśród działaczy Związku. O przesłankach rozłamowych mówił prof. A. Brożek (Kraków), wskazując na podobieństwa sytuacji rozbitcia międzywojennego i powojennego oraz rolę wpływu polskich ośrodków politycznych. W. Kmieciak (Szczecin) dowodził, iż na zróżnicowanie postaw działaczy ZPwN bezpośrednio wpływ miała sprawa reemigracji Polaków z Niemiec po II wojnie światowej; m. in. na tym tle rodziły się konflikty personalne. Różnice zdań wystąpiły w sprawie polityki niemieckiej wobec mniejszości polskiej w Niemczech. W ujęciu dr Poniatowskiej nie było zasadniczych różnic w polityce Republiki Weimarskiej i III Rzeszy wobec polskiej mniejszości. Stanowisko takie zakwestionowali prof. Jakóbczyk oraz dr Smółka, podczas gdy argumenty referentki znalazły uznanie u działaczy związkowych. Następnie M. Stefańska (Bochum), nawiązując do referatu dr Limana, przedstawiła odmienne niż referent spojrzenie na sprawę rozłamu w Związku (kwestia frakcji) i jego obecnej pozycji wśród organizacji polskich w RFN; ponadto mówiła o konieczności rewindykacji majątku związkowego zagarniętego przez władze hitlerowskie, walki o zmianę federalnej ustawy odszkodowawczej — *Bundesentschädigungsgesetz*, o lokale szkolne itp. Ustosunkowując się do referatu doc. Cygańskiego, dr Z. Szultka (Słupsk), wyraził opinię, iż skala terroru wobec Polaków w latach 1940-45 była znacznie szersza niż uwzględniono to w referacie. Sprawa stosunków polskiej mniejszości w Niemczech z komunistami poruszona została w dwóch wystąpieniach; p. Kmieciak dowodził, iż idea walki klasowej nie sprzyjała interesom Polaków w Niemczech, dążącym do zachowania wspólnoty pochodzenia narodowego, zaś dr Z. Lietz (Olsztyn) zakwestionował ogólnikowość tej tezy, wskazując na współpracę niektórych członków ZPwN z komunistami.

Również kwestia zróżnicowania Polonii niemieckiej znalazła wyraz w niektórych wystąpieniach. I tak dr Smółka mówił o innych statusach Polaków żyjących na pograniczu polsko-niemieckim i w głębi Niemiec, co nie zawsze brali pod uwagę działacze ZPwN. Dla świadomości narodowej ludności polskiej pogranicza powstanie Związku miało duże znaczenie. W ocenie doc. J. Benyskiewicza (Zielona Góra) należy jednak przyjąć, że jego powstanie świadomość tę utwierdzało, a nie wywołało. Problematyka kulturalna została zaakcentowana w wystąpie-

niach doc. Lietza oraz doc. W. Sobisiaka (Poznań). ZPwN zawsze patronował ruchowi muzycznemu, tanecznemu oraz teatralnemu; obecnie działające chóry polonijne nawiązują stale do tradycji repertuarowych okresu międzywojennego. Doc. Sobisiak opowiedział się za propagowaniem również współczesnej kultury polskiej wśród członków ZPwN.

Potrzebę zorganizowania tej sesji uzasadniały ponadto problemy dotąd nie podnoszone lub znane tylko fragmentarycznie, na co wskazywano w wielu wystąpieniach. Prof. Brożek, ustosunkowując się do referatów przedstawiających dzieje ZPwN, wskazywał, że należało by również wziąć pod uwagę sprzeczności między aspiracjami mas członkowskich Związku a jego kierownictwem, specyficzne różnice między dzielnicami, powiązania ZPwN z ruchem Serbów Łużyckich, czy losy Polaków w radzieckiej strefie okupacyjnej Niemiec, a potem w NRD. Wymieniano też kwestie służby Polaków w *Wehrmachcie* (doc. Benyskiewicz, prof. Brożek), stosunków między polską emigracją sezonową a organizacjami polskiej mniejszości narodowej, zwłaszcza w okresie Republiki Weimarskiej (dr Szulotka), działalności ZPwN na rzecz polskich robotników sezonowych w Niemczech (dr P. Kraszewski — Poznań). Doc. E. Kołodziej (Warszawa) poinformował o akcji zbierania dokumentów o ZPwN w celu wydania pierwszego tomu źródeł do badania jego dziejów.

Dwudniowe spotkanie zamknęły wystąpienia ks. Foryckiego oraz doc. Szydłowskiej-Cegłowej. Prezes Forycki, dziękując organizatorom i referentom, wskazywał na osobiste pożytki tego spotkania dla pracy związkowej. Wyraził również ubolewanie, że za mało miejsca poświęcono współczesnej działalności Związku oraz że często podlega ona jednostronnej ocenie. Doc. Cegłowa podsumowała dyskusję oraz rezultaty sesji, formułując postulaty badawcze dla dalszych studiów nad dziejami ZPwN oraz mniejszości polskiej w Niemczech. Obrady, zwłaszcza wymianę doświadczeń i wyników badań, oceniła jako bardzo owocne, ujawniono bowiem obszary dotąd nie rozpoznane lub traktowane w sposób zbyt uproszczony. Podjęcie różnorodnej, nowej problematyki jest ważnym zadaniem dla Zakładu Badań nad Polonią Zagraniczną, ale również dla innych placówek naukowych w kraju i obydwu państwach niemieckich. Doc. Cegłowa zakończyła sesję, zwracając się do naukowców niemieckich z propozycją dalszej współpracy.

Jan Grzesiak, Jacek Serwański

